

ÜRDÜN'ÜN REJİM İDAMESİ KAPSAMINDA RUSYA VE ÇİN İLE İLİŞKİLERİ

ABDULGANİ BOZKURT

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

ÖZ

Ürdün'ün dış politikasının küresel eksenini ABD ile sıkı ilişkiler oluştururken, ülke, Batılı diğer ülkelerle de tarihsel olarak yakın bir işbirliği içerisinde. Ancak Ürdün, ilginç nitelendirilebilecek bir siyasetle kendilerini dünya siyasetinde birçok konuda Batı karşıtı konumlandıran Rusya ve Çin ile de iyi bir işbirliğine sahiptir. Ürdün hem Batı hem de Rusya ve Çin ile iyi ilişkiler geliştirirken karşılığında dış yardım almaktadır. Bunu sürekli kılmak içinse bir denge siyaseti izlemektedir. Bu makale, ilk olarak, Ürdün'ün bu denge siyasetini tarihsel olarak nasıl yürüttüğüne odaklanmaktadır. Çalışma ikinci olarak, Ürdün'ün Rusya ve Çin ile işbirliğini Batıdan gelen destekleri kaybetmeden nasıl geliştirdiğini izah etmektedir. Üçüncü olarak, çalışma, Ürdün rejiminin Rusya ve Çin ile Arap Baharı sürecinde geliştirdiği işbirliğinin denge siyaseti ile açıklanamayacağını ileri sürmekte ve rejimin sadece maddi kazanımlar elde etmek değil aynı zamanda idamesini sağlamak için işbirliği geliştirdiğini iddia etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ürdün, Rusya, Çin, İşbirliği, Rejim İdamesi

JORDAN'S RELATIONS WITH RUSSIA AND CHINA IN THE CONTEXT OF REGIME SURVIVAL

ABSTRACT

The global axis of the Jordanian foreign policy is formed by intense relations with the USA, while the country also has close relations with other Western countries. However, interestingly, Jordan has good cooperation with Russia and China that are often considered as opponents of the West. Jordan, while having good relations with both the West and China and Russia, in return, receives foreign aid. In order to secure the flowing of the aid, Jordan follows a balance policy. This study, therefore, firstly, focuses on how Jordan implements the balance policy. This paper, secondly, explains how Jordan ménages to cooperate with Russia and China without losing the Western Support. Thirdly, the study asserts that the cooperation of Jordanian regime with both blocks during the process of the Arab Spring, however, cannot be explained with reference to the balance politics, it is rather that the Jordanian regime cooperates with Russia and China to keeps its regime survival.

Keywords: Jordan, Russia, China, Cooperation, Regime Survival

* Bu makale, Şubat 2016'da Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen "Arap Baharı Sürecinde Ürdün Rejiminin Ayakta Kalma Stratejileri: Çok Düzeyli Bir Analiz" başlıklı doktora tezinin bir bölümünden türetilmiştir.

Dünya siyasetine bakıldığında, hemen hemen bütün gelişmemiş ya da dış maddi yardımlara ihtiyaç duyan devletlerin dünyanın küresel güçleri ile işbirliği arayışında olduğu görülmektedir. Kendilerini siyaseten konumlandırmaları bakımından bazı devletler, varlıklarını devam ettirebilmek ve dış maddi yardımları ülkelerine çekebilmek amacıyla ya Rusya ve Çin gibi yakın geçmişte katı komünist rejimlerin hüküm sürdüğü, şimdilerde ise demokrasiye mesafeli yaklaşan küresel aktörlerle ya da demokrasinin müdafisi konumundaki ABD, İngiltere, Almanya ve Fransa gibi Batılı küresel aktörlerle işbirliğini artırma temayülünde olmuşlardır.

Bu amaçla, iktisadi açıdan zayıf bir ülke olan Ürdün de, rejimin devamı ve maddi yardımları ülkeye çekmek amacıyla küresel güçlerle ilişkiler geliştirmeyi öncelikli saymıştır. Bu bağlamda, ilk olarak ifade etmek gerekir ki, Ürdün dış politikasının küresel eksenini ABD ile ilişkiler teşkil etmektedir. Bunun yanı sıra Ürdün rejimi, İngiltere, Almanya ve Fransa başta olmak üzere, dünyada neo-liberal politikalar takip eden ve demokrasinin müdafisi konumundaki Batılı devletlerle hatırı sayılır bir işbirliği içerisinde. Ürdün rejimi, varlığını devam ettirebilmek amacıyla, tarihsel olarak yakın bir işbirliği tesis ettiği bu devletlerle, ülkenin içinden geçmiş olduğu ve Arap Baharı¹ diye tesmiye olunan sancılı süreç içerisinde de çok yakın ilişkiler geliştirmiştir. Geliştirilen ilişkilere bakıldığında, zaten uzun süreden beri Batı yanlısı bir politika izleyen Ürdün için şaşırtıcı bir durum bulunmamaktadır. Batılı devletler, her ne kadar muhalif partileri ve halkın önemli bir kesimini memnun edemese de ülkede reform gerçekleştirmeye çalışan Kral Abdullah'a tam destek sunmuşlardır. Ancak, tam bu noktada, asıl dikkat çeken husus, bir istisna olarak Ürdün rejiminin kendi çıkarları ve bekası için mefkûre ya da ideoloji ayırt etmeksizin bütün küresel güçlerle işbirliği arayışında olmasıdır. Her ne kadar Batılı küresel güçlerle geliştirdiği ilişkileri Doğulu olarak tanımlanabilecek Rusya ve Çin ile geliştirmediği ileri sürülebilse de, Ürdün'ün bu 'Doğulu' iki ülke ile sağladığı işbirliği, zayıf devletlerin bir blok'a eklenmesi zorunluluğu fikrini ortadan kaldıracak düzeydedir.

Ürdün rejiminin, bir istisna olarak, izlediği bu dış politika, bir taraftan Arap Baharı sürecinde güçlü rejimler yıkılırken kendi varlığını idame ettirebilmesine; diğer taraftan literatüre güçsüz devletlerin de denge siyaseti gü-

1 Çalışmada, Ürdün'ün Rusya ve Çin ile geliştirdiği ilişkilere bakılırken özellikle Ürdün'de protesto gösterilerinin başladığı 2011 ve bitme noktasına geldiği 2014 yılları arasına odaklanılmıştır.

derek minimum maliyetle maksimum faydaya ulaşabileceklerini göstermesi bakımından önemli katkılar sunmuştur.

1. Rusya ile İlişkiler

Ürdün'ün Rusya ile ilişkileri, açıkça göstermektedir ki, varlığını devam ettirebilmek için dış maddi yardımlara ihtiyaç duyan Ürdün rejimi, yardım aldığı güçlü devletlerin sayısını arttırmayı istemektedir. Bu istek doğrultusunda siyaset üreten Ürdün rejimi, Batılı ve Doğulu küresel güçlere yönelik bir denge politikası izlemekte ve bu vesileyle bir-iki küresel gücün boyunduruğu altına girmeden bağımsızlığını muhkemleştirmeyi hedeflemektedir. Bu politikanın temelleri, uzak nitelendirilebilecek bir tarihe, Soğuk Savaş'ın başlarına dayanmaktadır. Ancak, Ürdün'ün Arap Baharı'nda Rusya ile geliştirdiği ilişkilere bakıldığında bu ilişkilerin öteden beri sürdürülen denge siyasetinden daha fazlasını içerdiği görülmektedir. Bir başka ifadeyle, tarihsel olarak Batılı küresel güçlerle geliştirilen dostane ilişkilerin yanı sıra Rusya ile tesis edilmeye çalışılan işbirliği, süreç içinde inşa edilen denge politikasının bir sonucudur ve maksimum yardım almaya yöneliktir. Fakat bu durumdan farklı olarak Ürdün rejimi, Arap Baharı sürecinde geliştirilen ilişkileri maksimum faydayı sağlayan denge siyasetinin de ötesinde, doğrudan rejim idamesi amacıyla ele almıştır.

Bu iki farklı siyaset biçiminin net şekilde görülebilmesi için bu bölümde, önce Soğuk Savaş esnasında vuku bulan önemli hadiseler, akabinde savaşın bitmesi ile Ürdün'ün ikili ilişkileri geliştirmeye yönelik attığı adımlar ve nihai olarak Arap Baharı sürecinde yaşanan önemli olaylar izah edilecektir.

İki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler, ilk olarak 21 Ağustos 1961 tarihinde Ürdün'ün girişimleri ile tesis edilmiştir.² İlişkilerin tesisini müteakip durağan bir sürece sahne olan ilişkilerde yine Kral Hüseyin'in 1976'da Moskova'ya gerçekleştirdiği ziyaret Ürdün-Rusya ilişkilerinde bir kilometre taşı olarak kabul edilebilir. ABD'nin Ürdün'e 540 milyon dolar değerindeki hava savunma sistemi kurma projesinin Kongre tarafından reddedilmesinin ardından Ürdün, yüzünü Rusya'ya dönmüştür. Ancak projeyi mali açıdan destekleyen Suudi ve inşasını yapacak olan ABD'li lobilerin devreye girmesi ile Kral Hüseyin, ülkesinin rotasını tekrar Batıya çevirmiştir. Görüşmeden her ne kadar ikili bir anlaşma çıkmasa da 1976 yılındaki bu ziyaret, iki ülke

2 Russian-Jordanian Business Council, "Russian-Jordanian Relations", <http://russian-jordanian-bc.org/en/russian-jordanian-relations/>, (29.06.2015).

açısından özellikle Filistin temelli konularda ilerleyen yıllarda olumlu gelişmeleri beraberinde getirecektir.³

Ürdün, 28 Aralık 1991 yılında Rusya'nın bağımsızlığını ve egemenliğini kabul eden ülkelere katılmıştır.⁴ İlişkilerin başlamasında ve durağan dahi olsa devam ettirilmesinde Ürdün'ün inisiyatifinin bulunması mühim bir gelişme olarak kaydedilebilir. Çünkü o yıllarda bölgedeki önemli ülkelere Mısır, Rusya'ya bağlı bir politika izlerken Ürdün de ABD'ye bağlı bir politika takip etmekteydi.⁵

Soğuk Savaş'ın nihayete ermesi ve savaştan ABD'nin galip çıkması, Ürdün'e Rusya ile ilişkileri geliştirmede uygun bir zemin hazırlamış ve Ürdün, ABD ile ilişkilerin zedelenmesi korkusu yaşamadan Rusya'yla ilişkileri güçlendirmeye çalışmıştır. Ancak yine de iki ülke arasında Rusya Federasyonu'nun kurulmasından sonra iki önemli sorun bulunmaktaydı. Bunlardan ilki, Ürdün'ün eski SSCB'ye ve dolayısıyla yeni Rusya'ya olan borçlarıydı. İkincisi de Rusya'nın Çeçenistan'a yönelik askeri müdahalesinin Ürdün'deki etkili Çeçen⁶ toplumu tarafından eleştirilmesiydi. İlk sorun Yeltsin'in diplomatik ilişkileri ve iyi niyet gösterileri ile kolayca halledilmiştir. Rus delege Peter Aven, 1992'de Amman'a gelerek Ürdünlü yetkililerle bir görüşme gerçekleştirmiş ve taraflar, SSCB zamanındaki borçların kolayca geri ödenmesini içeren anlaşmayı imzalamıştır. Bu olumlu gelişmeye rağmen Ürdün'deki Çeçen toplumunun Rusya karşıtlığının kırılması zaman almıştır. Osmanlı zamanında bölgeye yerleşen Çerkesler (Çeçenleri de kapsamaktadır), ülkede sayıları az olmasına rağmen önemli kadrolarda görev almışlardır. Ayrıca Kral Abdullah'ın kız kardeşinin de bir Çeçen ile evli olması meseleyi daha karmaşık hale getirmiştir. Ürdün'deki Çeçenler, Kafkasya'ya para göndermekte ve orada yaralananların tedavisini Amman'daki hastanelerde yapmak suretiyle ayrılığa destek vermekteydi. 1994'te Amman'a gelen Rus Dışişleri Bakanı Victor Posuvalyuk'un girişimlerinin ardından rejim, mevzu ile ilgili daha hassas bir şekilde ilgilenmeye ve Ürdün-Rusya ilişkilerinin zedelenmemesi için gayret göstermeye başlamıştır. Diplomatik temasların ardından,

3 Helen Chapin Metz, (Ed.), Jordan: A Country Study, Washington: Library of Congress, 1989, <http://www.country-data.com/cgi-bin/query/r-7369.html>, (02.09.2015).

4 Russian-Jordanian Business Council, "Russian-Jordanian Relations", <http://russian-jordanian-bc.org/en/russian-jordanian-relations/>, (29.06.2015).

5 Michael Kahan, "High Noon in Jerusalem: A Middle East Perspective", *Polity*, 6 (4), 1974, s. 560.

6 Ürdün, Ortadoğu'da Çeçen toplumunun en etkili olduğu ülkelerin başında gelmektedir. Çeçenleri de kapsayan Çerkesler, Ürdün Haşimi Krallığı'na en sadık gruplardan biridir. Bu bağlılıklarından ötürü Çerkesler, istihbarat teşkilatı başta olmak üzere birçok kilit konumda görev yapmaktadırlar.

1990'ların ikinci yarısından itibaren, Ürdün resmi olarak, Çeçen sorununu Rusya'nın bir iç sorunu olarak kabul etmiştir. Bu kabulle birlikte, 1999'da tahta geçen Kral Abdullah, Rusya ile ilişkileri her alanda genişletmeye başlamıştır.⁷

Kral Abdullah ile Putin'in Eylül 2000'de New York'ta düzenlenen "Bin Yıl Zirvesi'nde" yaptıkları kısa konuşma, genişleyecek olan ilişkilerin ilk önemli işareti olmuştur. Bu kısa görüşmenin ardından Kral Abdullah, Ağustos 2001'de Rusya'ya ilk resmi ziyaretini gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretin ardından sırasıyla Kasım 2001, Temmuz ve Kasım 2002, Kasım 2003, Eylül 2004 ve Ağustos 2005 yıllarında Rusya'ya gerçekleştirilen iş seyahatleri, Ürdün için Rusya'nın artmaya başlayan önemini gözler önüne serecek niteliktedir. Bu ziyaretlerin ardından Şubat 2007 tarihinde de Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin Amman'ı ziyaret etmiştir. Üstelik bu görüşmelerden bağımsız, dışişleri bakanlıkları ve diğer bakanlıklar seviyesinde karşılıklı önemli temaslar gerçekleşmiştir.⁸

Karşılıklı üst düzey ziyaretler, beraberinde iktisadi işbirliğini getirmiştir. 2007 yılından itibaren iki ülke arasındaki iktisadi ilişkilerde hatırı sayılır bir artışın olduğu görülmektedir. 2007'nin ilk on ayında karşılıklı ticaret hacmi bir önceki yıla (64.8 milyon dolar) oranla neredeyse üç kat artarak 169 milyon dolara ulaşmıştır. Buna ilaveten iki ülke arasında, iktisatın yanı sıra eğitim alanında da iyi bir işbirliği geliştirilmiştir. Rus üniversiteleri, % 40–50 federal burs sağlayarak çok sayıda Ürdünlü öğrenciye eğitim imkânı sunmaya başlamıştır.⁹

1990'lı ve özellikle 2000'li yıllarda oldukça iyi ilişkilerin tesis edildiği Rusya ile Ürdün rejimi arasında, ülkedeki protestolar sürecinde çok hareketli bir diplomasi trafiği yaşanmıştır. Hemen her alanda iyi bir işbirliğinin tesis edildiği ilişkilerde üç yıllık süreçte öne çıkan önemli hususlar, ikili ilişkilerin ve işbirliğinin artırılması, İsrail-Filistin uyuşmazlığı ve Suriye Krizi'nin çözümü olmuştur. Buna ilaveten, iki ülke arasında, Ürdün'de nükleer santral inşa edilmesi ile ilgili de önemli adımlar atılmıştır.

Ürdün'de olaylar yeni başlamışken, 18 Ocak 2011 tarihinde, Rusya Devlet Başkanı Dmitry Medvedev, Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov ve birçok Rus

7 Andrej Kreutz, *Russia in the Middle East: Friend or Foe*, USA: Greenwood Publishing Group, 2007, s. 41.

8 Russian-Jordanian Business Council, "Russian-Jordanian Relations", <http://russian-jordanian-bc.org/en/russian-jordanian-relations/>, (29.06.2015).

9 Russian-Jordanian Business Council, "Russian-Jordanian Relations", <http://russian-jordanian-bc.org/en/russian-jordanian-relations/>, (30.06.2015).

yetkiliden oluşan heyetin Ürdün'ü ziyareti önemli izler taşır. Kral Abdullah, Başbakan Samir Rifai ve Dışişleri Bakanı Nasır Cude'nin katılımıyla toplantıların yapıldığı ziyaretler esnasında, birçok konu ele alınmıştır.¹⁰ Ana gündem maddesi olarak Ortadoğu barış sürecinin ve İsrail-Filistin sorununun ele alındığı toplantılarda, iki ülke arasında kültürel diyalog¹¹ ve nükleer enerji anlaşmasını da içeren işbirliğinin artırılması hususu müzakere edilmiştir. Toplantıda, Mayıs 2009'da Ürdün ile Rusya arasında nükleer enerjinin barışçıl kullanımı alanında imzalanan anlaşma gereği, Rusya'nın nükleer enerji santralini 2018 yılında tamamlaması kararlaştırılmıştır. İki ülke temsilcileri, ayrıca terörizm ve dini aşırıcılıkla ve küresel iktisadi krizle mücadelede işbirliği kararı almıştır.¹²

Rus heyetinin ziyaretinden kısa bir süre sonra, 7 Nisan 2011'de, Kral Abdullah Rusya'ya iade-i ziyarette bulunmuş ve Rusya Devlet Başkanı Dmitry Medvedev ile görüşmüştür. Liderler, Ürdün'deki nükleer yatırımlar, ulaşım ağı, su, tarım ve enerji konularının ele alındığı toplantıda, Filistin ve İsrail arasındaki barış görüşmelerinin devam ettirilmesi¹³ ve başkenti Doğu Kudüs olan bağımsız bir Filistin Devleti'nin kurulması konularında mutabık kalmışlardır.¹⁴ Toplantıda Medvedev, Kral'ın bölgedeki istikrarı güçlendirme ve barışı sağlama adına gösterdiği çabayı desteklediklerini vurgulayarak "Ürdün ve Rusya güzel ikili ilişkileri hak ediyor ve biz birçok konuda ortağız." demiştir. Başbakan Putin de Ürdün'ün Rusya nezdindeki yerine işaret ederek "Kral Abdullah Rusya'da büyük değere sahip bir arkadaşır." ifadesini kullanmıştır.¹⁵

10 "King, Medvedev to Hold Talks Today", (19.01.2011), *Jordan Times*, s. 1-6.

11 Hz. İsa ve Hıristiyanlık açısından önemli bir ülke olan Ürdün ile Rusya arasında kültürel ve dini alanlarda mühim bir diyalog ve işbirliği bulunmaktadır. Bu kapsamda, 5-12 Eylül 2011 tarihinde Rusya'da düzenlenen "Rusya'da Ürdün Haftası" başlıklı etkinliklerde Moskova, Kazan, Samara, Yekaterinburg ve St. Petersburg illerinde önemli kültürel faaliyetler düzenlenmiştir. Faaliyetler hakkında daha detaylı bilgi için bkz: Russian-Jordanian Business Council, "Week of Jordan in Russia", <http://russian-jordanian-bc.org/en/events05-09-2011-1/>, (31.05.2015).

12 President of Russia, "Events: Visit to Jordan", (19.01.2012), <http://en.kremlin.ru/events/president/news/10098>, (31.05.2015).

13 İki ülke liderleri uluslararası toplantıları da değerlendirerek bölgesel meseleleri ele almışlardır. Bunlardan birinde, 27 Mart 2012 Salı tarihinde, Kral Abdullah ve Rusya Devlet Başkanı Dmitry Medvedev, Seul'da katıldıkları İkinci Nükleer Güvenlik Zirvesi'nde bir açıklama yaparak Suriye Krizi'nin barışçıl yollarla son bulması ve bağımsız bir Filistin devletini öngören barış görüşmelerine dönülmesi gerektiğini vurgulamışlardır. "Jordan, Russia Call for Peaceful End to Violence in Syria", (22.03.2012), *Jordan Times*, <http://jordantimes.com/jordan-russia-call-for-peaceful-end-to-violence-in-syria>, (18.12.2014).

14 "King to Meet Medvedev, Putin Today", (07.04.2011), *Jordan Times*, s. 1-6.

15 "الملك يثمن الدور الروسي تجاه القضية الفلسطينية والتحديات التي تواجهها المنطقة", (08.04.2011), *Ed-Düstur*, s. 3.

2011 senesinde gerçekleşen liderler buluşması, 2012 senesinde de devam etmiştir. 2012'de ilk olarak 26 Haziran'da, Mayıs ayında tekrar Rusya Devlet Başkanı olan Vladimir Putin, Ürdün'ü ve Hz. İsa'nın Ürdün Nehri'nde vafat edildiği yeri ziyaret etmiştir. Ziyaretin ardından yaptığı açıklamada Putin, Ürdün Kralı'na Hıristiyan hacılar için konukevi inşa edilmesinden duyduğu memnuniyeti iletmış ve bunun bile başlı başına iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin üst düzeyde¹⁶ seyrettiğine işaret ettiğini beyan etmiştir. Ürdün'ün izlediği rolün saygı ve takdiri hak ettiğini ifade eden Putin, Ürdün ile iktisat başta olmak üzere her alanda ilişkileri arttırmak için bütün gayretleri sarf edecekleri sözünü vermiştir.¹⁷ Aynı yıl içinde gerçekleşen başka bir görüşme de yine büyük önemi haizdir. 6 Kasım 2012'de Rusya Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov, Amman'da Kral Abdullah ile bir görüşme gerçekleştirmiş ve görüşmede Kral Abdullah, Suriye'deki krizin siyasi çözüme kavuşturulması ve akan kanın durdurulması için daha fazla bölgesel ve uluslararası çabaya ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Amman'da Suriye eski başbakanlarından muhalif Riad Hicab ile de görüşen Lavrov, bir ateşkes anlaşması için muhaliflerin organize edilmesini gerektiğini ifade ederek, eski başbakanın şahsında Ürdünlü yetkililere Suriyelilere yönelik müşfik ve yardımsever muamelelerinden dolayı şükranlarını sunmuştur.¹⁸

2011 ve 2012'de olduğu gibi 2013 senesinin de üst düzey ziyaretlere şahitlik ettiği görülmektedir. Şubat 2013'te Kremlin'den yapılan açıklamada, liderlerin karşılıklı ilişkileri arttırmak ve Ürdün'e inşa edilmesi planlanan ilk nükleer enerji santrali hakkında müzakerede bulunmak üzere yakında buluşacakları duyurulmuştur. Ayrıca yapılan açıklamada Rusya ile Ürdün arasında artan ticari ilişkilere dikkat çekilmiştir. Buna göre Rusya-Ürdün arasındaki ticaret hacmi, 2012 yılında bir önceki yıla oranla % 22 artarak 426.5 milyon dolara yükselmiştir.¹⁹ Bu açıklamadan kısa bir süre sonra, 19

16 Fukuşima'da meydana gelen felaketten sonra, Batı standartlarında bir tesis inşa etmek isteyen Ürdün parlamentosu, 2012 Mayıs'ta iktisadi açıdan elverişli ve çevreye zarar olmayan nükleer enerji santrali için karar almıştır. Bunun üzerine Ürdün'ün kaygılanmı da göz önüne alan Rusya nükleer devlet kurumu Rosatom, Ürdün Atom Nükleer Kurumu'na çeşitli alternatifler sunmuştur. Ayrıca Rosatom 12 Ürdünlü fizikçiye imkân sağlamak suretiyle Rusya'da eğitim vermektedir. Daha fazla bilgi için bkz: "Rusia, Jordan to Discuss Nuclear Power Plant", (24.02.2013), New Europe, <http://www.neurope.eu/article/russia-jordan-discuss-nuclear-power-plant/>, (29.06.2015).

17 Rusya Devlet Başkanlığı İnternet Sitesi, (26.07.2012), "Visit to Jordan, Vladimir Putin had talks with King Abdullah II of Jordan", <http://en.kremlin.ru/events/president/news/15759>, (23.06.2015).

18 Taylor Luck, "King, Lavrov Hold Talks on Syria", (06.11.2012), Jordan Times, <http://jordan-times.com/king-lavrov-hold-talks-on-syria>, (18.12.2014).

19 "Rusia, Jordan to Discuss Nuclear Power Plant", (24.02.2013), New Europe, <http://www.neurope.eu/article/russia-jordan-discuss-nuclear-power-plant/>, 29.06.2015.

Şubat 2013'te Rusya'ya gelerek Vladimir Putin ile görüşen Kral Abdullah, ilk olarak Ürdün-Rus ilişkilerinin seyrinden duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir. Görüşmede, bölgesel güvenlik meselelerini de ele alan Abdullah, Suriye'de barışın imkânsız hale gelmesinden evvelki son fırsatın değerlendirilmesi gerektiğini dile getirmiş ve kalıcı bir çözüm için Suriye'nin bütünlüğünün sağlanması ve halkın taleplerinin karşılanması gerektiğini vurgulamıştır.²⁰ Dostluk mesajlarının verildiği iki liderin buluşmasında Vladimir Putin, Rus hacılar için arazi verilmesinden dolayı müteşekkir olduklarını yinelemiş ve iki ülke arasındaki ilişkilerin başarılı bir şekilde ilerlemesinden duyduğu memnuniyeti Kral'a ileterek kendisini ülkelerinde misafir etmekten dolayı her daim çok mutlu olduklarını ifade etmiştir.²¹

Gelişen siyasi işbirliğine paralel olarak iki ülke arasında ekonomi alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu çerçevede, Kral Abdullah'ın ziyaretinden kısa bir süre sonra, Mart 2013'te Amman'da Ürdün-Rusya diplomatik ilişkilerinin tesisinin 50. yılının kutlanmasını da hedefleyerek tertip edilen büyük organizasyon, iki ülke arasındaki dostane ilişkilerin geldiği seviyeyi göstermesi bakımından önemlidir. Rus Endüstri ve Ticaret Bakanlığı ile İktisadi Kalkınma Bakanlığı, Rus-Arap İş Konseyi, Rus-Ürdün İş Konseyi ve Rusya Amman Büyükelçiliği'nin desteklediği ve 11.si düzenlenen Rus-Ürdün Fuarı'nda fuar vesilesiyle Rusya'dan Ürdün'e, toplamda 1200 şirketten 50 binden fazla işadammın geldiği açıklanmıştır.²²

Karşılıklı iyi iktisadi ilişkiler²³ devam ederken 2013 senesinin diğer üç önemli siyasi buluşmasına Dışişleri Bakanı Nasır Cude'nin diplomatik atağı damga vurmuştur. 9 Mayıs 2013 tarihinde Dışişleri Bakanı Nasır Cude,

20 "King Calls for Seizing Opportunity to End Mideast Peace Stalemate", (19.02.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/king-calls-for-seizing-opportunity-to-end-mideast-peace-stalemate>, (29.09.2014).

21 Rusya Devlet Başkanlığı İnternet Sitesi, "Meeting with King Abdullah II of Jordan", (19.02.2013), <http://en.kremlin.ru/events/president/news/17538>, (23.06.2015).

22 Rusya Arap İş Konseyi İnternet Sitesi, "Expo-Russia Jordan 2013 Held in Amman", (11.03.2013), <http://www.russarabbc.ru/en/about/detail.php?ID=28925>, (23.06.2015).

23 2013'ün sonlarına doğru, iki ülke yetkilileri arasında Ürdün'de inşa edilmesi planlanan nükleer santrale yönelik toplantılar düzenlenmiştir. İsrail'in bölgede nükleer tesislere yönelik kaygısına rağmen Rusya'nın Ürdün'de bir nükleer santral inşa etmek için önemli gayretler sarf ettiği görülmektedir. İlk olarak 2009'da mutabık kalınan ve 2018'de bitirilmesi planlanan tesis için nihai anlaşmanın yakın bir zamanda imzalanması ve santralin en geç 2023'te bitirilmesi kararlaştırılmıştır. Anlaşmanın maliyetinin ise 10 milyar dolar civarında beklendiği açıklanmıştır. Dünya'da enerji bakımından en zayıf ülkelerden biri olan Ürdün, inşa edilmesi planlanan santral ile birlikte enerjide dışa bağımlılığını önemli ölçüde azaltmayı hedeflemektedir. "Russia Firms to Build Jordan's First Nuclear Plant", (28.09.2013), Al Arabia News, <http://english.alarabiya.net/en/business/energy/2013/10/28/Russia-firms-to-build-Jordan-s-first-nuclear-plant.html>, (23.06.2015).

Moskova'da mevkidaşı Sergei Lavrov ile bir araya gelerek özellikle Suriye Krizi'ni gündeme getirmiştir. Lavrov, Cude'nin şahsında Ürdün'ü, Suriye Krizi'nin barışçıl yollarla çözüme kavuşturulmasına yönelik iştiyakından dolayı tebrik etmiş ve Suriye meselesinde Ürdün'ün üstlendiği insani yardımların takdire şayan olduğunu mevkidaşına iletmiştir. Toplantı vesilesiyle her iki siyasetçi de başta yarım milyondan fazla mülteciye ev sahipliği yapan Ürdün olmak üzere Suriye'ye komşu ülkelere daha fazla insani yardım yapılması için uluslararası camiaya çağrıda bulunmuşlardır.²⁴ Bu ziyaretten kısa bir süre sonra, 19 Ağustos 2013 tarihinde, Nasır Cude Moskova'ya bir seyahat daha gerçekleştirerek yine Rusya Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov ile görüşmüştür. Mayıs ayında gerçekleşen görüşmelerde ele alınan konular tekrar masaya yatırılmış ve Suriye Krizi'ne barışçıl bir çözüm bulunması ve İsrail-Filistin arasında iki devletli çözümü öngören barış görüşmelerine başlanması gerektiği yinelenmiştir.²⁵

2013 senesinde iki kez bir araya gelen Lavrov ve Cude ikilisi, sene sonuna doğru, 9 Aralık tarihinde tekrar buluşarak bölgesel ve uluslararası konularda işbirliğine devam edeceklerini açıklamışlardır. İsrail-Filistin barış görüşmelerinde verdiği destekten ötürü Rusya'ya şükranlarını sunan Cude, Suriye Krizi'nden dolayı Ürdün'e yapılan yardımların da arttırılması gerektiğine vurgu yapmıştır. Lavrov ise Ürdün'ün izlediği merkezi rolün önemine değinerek ülkesinin, Ürdün'ün uluslararası saygıyı kazanma çabalarına yönelik yardımlarının devam edeceğini vurgulamıştır.²⁶

Arap Baharı sürecinde, 1990'ların ortalarında tesis edilen ve artarak gelişen ilişkilerin de katkısıyla, iki ülke arasında iktisadi, siyasi, dini ve kültürel alanlarda hatırı sayılır bir işbirliği bina edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle Hıristiyan hacıların önemli ziyaret merkezlerine ev sahipliği yapan Ürdün'ün Rus hacılar için sağladığı kolaylıklar, Rus yetkililer tarafından her vesilede takdir ile karşılanmıştır. Bütün bu iyi ilişkilere paralel olarak Rusya, Arap Baharı sürecinde Ürdün toplumunda meydana gelen huzursuzlukları görmezden gelmiş ve reform talepleri ile ilgili açıklama yapmaktan imtina etmiştir. Ürdün'ün ülke içi meseleleri hakkında fikir beyan etmekten kaçınan Rusya, bölgesel meselelerin neredeyse tamamında Ürdün'ü

24 "Jordan, Russia Hold Consultations on Syria, Mideast", (10.05.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/jordan-russia-hold-consultations-on-syria-mideast>, (18.12.2014).

25 "Judeh, Lavrov Discuss Ties, Region in Moscow", (19.08.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/judeh-lavrov-discuss-ties-region-in-moscow>, (18.12.2014).

26 "Amman, Moscow to 'coordinate positions' at UNSC", (10.12.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/amman-moscow-to-coordinate-positions-at-unsc>, (26.10.2014).

desteklemiştir. İsrail-Filistin uyuşmazlığına barışçıl bir çözüm konusunda mutabık olan iki ülkenin, Suriye meselesinin çözümü konusunda da aynı fikirleri paylaştığı görülmektedir. Ancak önemli bir husus olarak belirtmek gerekir ki, Rusya'nın Ürdün'e yönelik yardımları genelde siyasi düzeyde ve karşılıklı menfaatler ile ticari ilişkiler çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bu kapsamda, siyasi düzeyde (protestoları müteakip ülkeye giden ilk heyet Rusya'ya aittir) rejimi destekleyen Rusya'nın, Suriyeli mülteciler konusunda defaatle yardım talebinde bulunan Ürdünlü siyasetçilerin çağrılarına kulak asmadığı söylenmelidir. Ancak buna rağmen, bölgedeki çıkarları açısından Ürdün'ü önemseyen Rusya'nın sağladığı desteklerin, Ürdün'de rejimin idamesine katkı sağladığı rahatlıkla söylenebilir.

2. Çin ile İlişkiler

Ürdün'ün, Rusya ile olduğu gibi Çin ile ilişkilerinde de benzer bir durum göze çarpmaktadır. Ürdün'ün Çin ile tarihsel olarak geliştirdiği ilişkiler için, dış maddi yardımlarla ayakta duran ülkenin tamamen Batı'ya bağlı kalmamak ve özellikle ABD'nin boyunduruğu altında olmamak amacı taşıdığı söylenebilir. Batı ile Doğu arasında kendi bağımsızlığını sağlamaya ve maksimum fayda elde etmeye çalışmanın gayreti olan bu denge politikası, Arap Baharı sürecinde de devam ettirilmiştir. Ancak Ürdün rejiminin, yine Rusya ile ilişkilerinde olduğu gibi, Çin ile Arap Baharı sürecinde geliştirdiği ilişkilerde, maksimum fayda elde etmek değil varlığını idame ettirme kaygısı içinde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, Ürdün'ün Çin ile ilişkilerinde birbirine yakın ancak farklı kaygılarla siyaset üretildiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Arap Baharı'na kadar geçen süreçte, takip edilen denge politikası ile maksimum fayda elde edilmesi amaçlanmışken, Arap Baharı ile başlayan süreçte, aynı amacı da kapsamakla birlikte esasen rejim idamesinin sağlanması amaçlanmıştır.

İki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin başlangıcı, yakın sayılabilecek bir tarih olan 1977 senesine tekabül etmektedir. Ancak bu tarihten itibaren hızla gelişen ilişkiler neticesinde Çin, Ürdün'ün Suudi Arabistan'dan sonra ikinci büyük ticaret ortağı olmayı başarmıştır. 1970'li yıllardan itibaren bölgede birçok ülke istikrarsızlık yaşarken Ürdün, istisnai olarak istikrarını korumuş ve Çin ile güçlü ilişkiler geliştirmiştir. 2011 yılı itibarıyla iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2.80 milyar dolara yaklaşmış; üstelik bu hacim, 2010 yılına göre % 35'lik bir artış göstermiştir. Toplam ticaret hacminde Çin'in Ürdün'e ih-

racatının büyüklüğü dikkat çekse de Ürdün'ün Çin'e yönelik ihracatında da hatırı sayılır bir artıştan bahsedilebilir.²⁷

İki ülke arasında sadece 1999–2009 yılları arasında değeri 57.1 milyon doları bulan 17 hibe anlaşması imzalanmıştır. Buna ilaveten Çin, Ürdün'le 1984'ten günümüze toplamda 70 milyon doları bulan sıfır faizli 7 kredi²⁸ anlaşması imzalamıştır. Günümüzde Çin, Ürdün'de hâlihazırda birçok projeyi devam ettirmektedir.²⁹

Yakın tarihte, 2005 yılı sonunda, Kral Abdullah'ın Çin'e yaptığı seyahat iki ülke ilişkilerinde önemli bir yere sahiptir. Dönemin Çin Başkanı Hu Jintao, Kral Abdullah'ı ağırlamaktan duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve ülkesinin Ürdün'e yaptığı yatırımların artacağı sözünü vermiştir. Görüşmelerin ardından teknik ve iktisadi işbirliği alanında ikili anlaşmalar imzalanmıştır. Başkan Jintao'nun Kasım 2005'te Amman'da meydana gelen bombalama eylemine işaret ederek uluslararası terörizmle mücadelede ve bölge güvenliğinin tesisinde Ürdün'ün yanında yer alacaklarını ve bu konuda Ürdün'e her türlü desteği sağlayacaklarını beyan etmesi, iktisadi alanların yanında siyasi meselelerde de sergilenen ortak duruşu göstermesi bakımından mühimdir.³⁰

Son yıllarda özellikle küresel ekonomide önemli bir ivme kazanan Çin, Afrika ve Ortadoğu bölgeleri ile daha fazla ilgilenmeye başlamıştır. Ürdün ile geliştirdiği olumlu ilişkiler, Çin'in bölgede etkin olması için katkı sağlayacak niteliktedir. Eğitimden kültüre, sağlıktan enerjiye birçok alanda iki ülke arasında tesis edilen ilişkiler vesilesiyle Çin, Suriye Krizi, Filistin meselesi ve diğer bölgesel güvenlik sorunları üzerinden kendisine hareket alanı bulmaktadır.³¹ Çin'e bölgede avantaj sağlayan bu durum, Ürdün'ün çıkarla-

27 Yue Xiaoyong, Çin Ürdün Büyükelçisi, "An Annual Policy Presentation At The Jordan Royal National Defense College By Ambassador Yue Xiaoyong", (13.03.2012), Amman, <http://jo.chineseembassy.org/eng/dtxw/t914044.htm>, (26.06.2015).

28 İki ülke arasındaki ilişkiler sadece siyasi ve iktisadi düzeyde gelişmemiştir. Özellikle Çin, ilginç bir şekilde, sportif ve kültürel alanlarda da Ürdün'e önemli yatırımlar yapmıştır. Örneğin bu 7 kredi anlaşmasından birinde, Mayıs 1987'de, Ürdün'ün İrbid şehrine spor kompleksi inşa edilmesi kararlaştırılmıştır. "China Signs Pact to Build Sports Complex in Jordan", (05.03.1987), Los Angeles Times, http://articles.latimes.com/1987-03-05/news/mn-7916_1_sports-complex, (26.06.2015).

29 Muhammad Zulfikar Rakhmat, "Sino-Jordanian Ties: Growing in the Midst of Turmoil", The Diplomat, (09.07.2014), <http://thediplomat.com/2014/07/sino-jordanian-ties-growing-in-the-midst-of-turmoil/>, (24.06.2015).

30 Cao Desheng, "China to Boost Relations with Jordan", (13.12.2005), China Daily, http://www.china-daily.com.cn/english/doc/2005-12/13/content_502949.htm, (24.06.2015).

31 Çin'in Ürdün'e sağladığı yardımlar, bir taraftan Çin'in bölgede etkisini arttırmaya yönelik atılan adımlar şeklinde yorumlanabilirken diğer taraftan ülkede rejimin ayakta kalmasına yardımcı unsurlar olarak değerlendirilebilirler. Karşılıklı ihtiyaç ve çıkarlardan doğan iki ülke arasındaki iktisadi ilişkiler, 2001-

ryla da örtüşmektedir. Her ne kadar Batılı ülkelerle sıkı bir işbirliği yürütse de Ürdün, özellikle Rusya ve Çin gibi küresel düzeyde birçok konuda siyaseten ABD karşıtı ülkelerle çıkarlar kapsamında ilişkileri artırmada bir beis görmemektedir.

1977'den itibaren gelişerek devam eden Ürdün-Çin ilişkileri, Ürdün'de protesto gösterilerinin yoğun yaşandığı 2011–2014 yılları arasında zirveye ulaşmıştır ve bu üç yıllık süreç içerisinde iki ülke arasında vuku bulan gelişmeler, yukarıda izah edilen karşılıklı çıkar odaklı işbirliğini doğrular niteliktedir.³²

2011 senesinin hemen başlarında, Şubat ayında, ülkede sokaklar huzursuzluklara sahne olurken, Çin'in Ürdün Büyükelçisi Yue Xiaoyong, ülkesinin yıl içinde Ürdün'e daha fazla finansal yardım yapmayı düşündüğünü duyurmuştur. 1998'den bu yana Çin'in Ürdün'e 140 milyon dolar civarında yardım yaptığına işaret eden Xiaoyong, ülkesinin takip eden üç yıllık süreçte yardımları artırmayı düşündüğünü açıklamış ve Çin'in Ürdün'ün sosyal ve iktisadi kalkınmasını desteklemekten duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir. Büyükelçi ayrıca, Çin'in Ürdün'le olan iktisadi ilişkilerini genişletme arzusunun bir göstergesi olarak büyük şirketlerin Ürdün'deki enerji ve su ile ilgili alanlarda projelere katılması için cesaretlendirildiğinin de altını çizmiştir.³³

Bu yardım vaadinden bir süre sonra, 21 Kasım 2011 tarihinde, Ürdün ile Çin arasında Pekin'in Ürdün'e 10.7 milyon dolar değerinde finansal ve teknik yardımını öngören bir anlaşma imzalanmıştır. Planlama ve Uluslararası İşbirliği Bakanı Cafer Hasan ile Çin Ticaret Bakanı Zhong Shan ve Çin'in Amman Büyükelçisi Yue Xiaoyong arasında imzalanan anlaşmada Pekin, 7.9 milyon dolarlık kısmı Ürdün'deki finansal gelişim projeleri için sağlama sözü vermiştir. Çin'in iktisadi yardımlarını tedricen artırmaya karar

2010 yılları arasında tam yedi kat artmıştır. Elizabeth Whitman, "Jordan Yearns for Chinese Investment", (04.12.2013), Al Jazeera, <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2013/11/jordan-yearns-chinese-investment-2013112611506665831.html>, (25.06.2015). Özellikle enerji fakiri bir ülke olan Ürdün'ün Rusya'nın yanı sıra Çin ile yaptığı nükleer enerji anlaşmaları uzun vadede Ürdün'ün Çin'e ihtiyaç duymaya devam edeceğinin göstergesidir. Enerji ihtiyacının çok az bir kısmını iç kaynaklardan karşılayabilen Ürdün, 2020 yılı itibarıyla iç enerji kaynaklarını % 39'a çıkarmayı hedeflemektedir. Bu hedefe ulaşmak amacıyla kat edilecek yolda Çin'in önemli bir yeri vardır. Muhammad Zulfikar Rakhmat, a.g.e.

32 İki ülke arasında yaşanan gelişmeler, elbette izah edilenler ile sınırlı değildir. Ancak çalışmanın kapsamı gereği bütün gelişmelerin ele alınması mümkün görünmemektedir. Bu sebepten, sadece açıklayıcı özelliği haiz mühim konulardan bazıları mevzu bahis edilmiştir.

33 "China Considering Increasing Financial Assistance to Jordan", (03.02.2011), Jordan Times, s. 10.

verdiğini ifade eden bakan, ayrıca sağlık ve su alanlarında kullanılmak üzere sıfır faizli kredi de sağlanacağını belirtmiştir.³⁴ Bu önemli yardımın yanı sıra aynı görüşmelerde oldukça mühim bir adım daha atılmıştır. İki ülke, dünyanın ikinci büyük kaya petrolü (shale oil) elektrik santralının kurulması için ilk adımı atmışlardır. Ürdün Ulusal Elektrik Enerji Şirketi ve Çinli Lejjun Kaya Gazı Yatırımları tarafından yapılması ve 1.25 milyar dolara mal olması planlanan proje, Çin Ticaret Bakanı Zhong Shan ile Ürdün Enerji ve Mineral Kaynaklar Bakanı Kuteybe Ebu Kura'nın birlikte imzaladığı mutabakat anlaşması ile 20 Kasım'da resmîyet kazanmıştır.³⁵

Kaya petrolündeki gelişmeye ilaveten Çin'in Trina Solar isimli büyük enerji şirketlerinden biri, 2012 yılı içerisinde yaptığı bir açıklamada, Ürdün'e değeri 200 milyon doları bulan yatırım gerçekleştireceğini duyurmuştur.³⁶ Anlaşmaların hayata geçmesi halinde, enerji açısından ciddi sorunlar yaşayan Ürdün'ün bir nebze rahatlaması söz konusu olacaktır. Ancak bu rahatlamasının, Ürdün dış politikası açısından, Çin'e bağımlılığının artması yönünde birtakım riskleri de beraberinde getireceğine şüphe yoktur.

Bu risklere rağmen, Çin'in iktisadi potansiyelinin farkındalığı ile Ürdünlü yetkililer, her fırsatta Çinli bürokratlarla bir araya gelerek Çin'in yatırımlarını ülkeye daha fazla çekmek için çaba sarf etmişlerdir. Bunlardan birinde, 5 Ocak 2012'de, Meclis Başkanı Abdülkerim Duğmi, Çin'in Amman Büyükelçisini ziyaret etmiş ve kendisiyle iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi ile ilgili müzakerelerde bulunmuştur.³⁷ Aynı yıl içinde bir başka önemli ziyarette ise Kral Abdullah'ın imzası bulunmaktadır. Kral Abdullah, 22 Mayıs 2012'de, Çin Komünist Parti politbüro üyesi Wang Gang ile bir araya gelmiş ve ülkesinin Çin ile ilişkileri arttırmaya yönelik isteğini yinelemiştir. Kral, ülkedeki hayati önemi haiz konulardan özellikle su, enerji ve ulaşım alanlarında Çin'i daha fazla yatırım yapmaya davet etmiştir. Aynı za-

34 Omar Obeidat, "China Grants Jordan \$10.7m in Financial, Technical Aid", (22.11.2011), Jordan Times, <http://jordantimes.com/china-grants-jordan-107m-in-financial-technical-aid>, (17.09.2014).

35 Taylor Luck, "China, Jordan to Build World's Second-largest Oil Shale Plant", (22.11.2011), Jordan Times, <http://jordantimes.com/china-jordan-to-build-worlds-second-largest-oil-shale-plant>, (19.12.2014).

36 "Jordan and China: An Equal Partnership?", (03.04.2014), Venture: The Business Intelligence Monthly, http://www.venture-mag.com/index.php?option=com_k2&view=item&id=658:jordan-and-china-an-equal-partnership?&Itemid=34, (27.06.2015).

37 Çin Halk Cumhuriyeti Amman Büyükelçiliği İnternet Sitesi, "Lower House Speaker Meets Chinese Ambassador", (09.01.2012), <http://jo.china-embassy.org/eng/dtxw/t893951.htm>, (29.06.2015). Mezkûr süreçte Ürdünlü siyasetçiler, Çinli yetkilileri sıklıkla ziyaret etmiş ve özellikle iktisadi alanda ve Suriye konusunda daha fazla destek talebinde bulunmuşlardır. Daha fazla bilgi için bkz: Çin Halk Cumhuriyeti Amman Büyükelçiliği İnternet Sitesi, <http://jo.china-embassy.org/eng/>.

manda Çin Halk Siyasi İstişari Konferansı Başkan Yardımcısı olan Gang, ülkesinin Ürdün ile iktisadi ilişkilerde daha fazla işbirliğiyle ilgilendiğini ifade etmiş ve ülkesinde özel sektör başta olmak üzere Ürdün'e daha fazla yatırım yapılması için yetkili mercileri harekete geçirebileceğinin altını çizmiştir.³⁸ Senato Başkanı Abdurrauf Ravabde ile de bir araya gelen Gang'a Duğmi, Ürdün'deki Suriyeli mültecilerin ülkeye artmaya başlayan maliyeti hakkında da bilgi vermiştir.³⁹

2011 ve 2012 senelerinde gerçekleştirilen yoğun diplomasi trafiğinin getirdiği olumlu hava ile 2013 senesinde ilişkiler bir adım daha ileri taşınmıştır. 2013 senesinde ilk olarak, Amman'da düzenlenen ve 10. olma özelliğini haiz Çin Fuarı hareketli ve iki ülke açısından verimli geçmiştir. Fuar organizatörü Binu Pillai, Ürdün'ü küçük bir piyasa ancak Levant'a açılan önemli bir kapı şeklinde tanımlamıştır. Bu bağlamda Ürdün'ün bir cazibe merkezi olduğunu ifade eden Pillai, özellikle ülkenin güvenli bir ortam sunmasının birincil derecede ehemmiyet arz ettiğini vurgulamıştır.⁴⁰

Aynı yıl içindeki gelişmelerden bir diğerinde, 17 Eylül 2013 tarihinde Pekin'de düzenlenen ve ilk olma özelliğini taşıyan Ürdün-Çin İş Forumu'nun açılışında Kral Abdullah, iki ülke arasındaki ilişkilerin her düzeyde gelişmesine istekli olduklarını yinelemiştir. Bu amaçla Abdullah, Çin Uluslararası Ticareti Geliştirme Konseyi tarafından organize edilen foruma katılan büyük firma sahiplerini Ürdün'ü ziyarete ve Ürdün'deki su, enerji ve ulaşım alanlarındaki büyük projelerde yer almaya davet etmiştir.⁴¹ Forumda Konsey Başkanı Wan Jifei, Çinli işadamlarını ülkesine davet eden Kral Abdullah'a şükranlarını sunmuş ve ileriye dönük iktisadi ilişkilerin güzel sinyaller verdiğine dikkat çekmiştir. Kral Abdullah, Çin seyahati esnasında Devlet Başkanı Xi Jinping ile de bir toplantı gerçekleştirerek kendisiyle her seviyede devam eden ikili ilişkileri müzakere etmiştir. Kral Abdullah, iki ülke arasındaki ilişkileri bir adım daha öteye taşıyarak *stratejik ortaklık* kurulması hususunda hevesli olduklarını Çinli lidere iletmiştir. Devlet Başkanı Jinping, bölge po-

38 "King Urges China to Support Kingdom's Mega-projects," (23.05.2012), Jordan Times, <http://jordan-times.com/king-urges-china-to-support-kingdoms-mega-projects>, (19.12.2014).

39 Çin Halk Cumhuriyeti Amman Büyükelçiliği İnternet Sitesi, "King Abdullah Meets with Chinese Politician", (24.05.2012), <http://jo.china-embassy.org/eng/dtxw/t934875.htm>, (29.06.2015).

40 "Jordan Turns to China for Energy Development", (17.08.2014), Global Risk Insight, <http://global-risk-insights.com/2014/08/jordan-turns-china-energy-development-amid-regional-security-crisis/>, (26.06.2015).

41 Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "China and Jordan", http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/zjzj_663340/xybfs_663590/gjlb_663594/2833_663656/, (29.06.2015).

litikaları açısından Ürdün'ün güvenlik ve istikrarının büyük öneme sahip olduğunu belirtmiş ve bölge güvenliği için sarf ettiği gayretten dolayı Kral Abdullah'a şükranlarını sunarak ülkesinin Ürdün'deki büyük projelerde yer almaya devam edeceği *müjdesini* vermiştir. Ziyaret kapsamında Çin Başbakanıyla da buluşan Kral Abdullah, Başbakan Li Keqiang ile askeri işbirliği, medya, potaş ve yenilenebilir enerji alanlarında dört mutabakat anlaşması imzalamıştır.⁴² Görüşmelerin ardından Çin'in Amman Büyükelçisi Yue Xiaoyang, ziyareti "emsalsiz yeni bir yükselme" şeklinde tanımlamıştır.⁴³

Kral Abdullah'ın Çin ziyareti, ülkesinin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) üyelik sürecine de olumlu etki etmiştir. 25 Kasım 2013'te, Çin Dışişleri Bakanlığı Batı Asya ve Kuzey Afrika Bölümü Genel Direktörü Chen Xiaodong, 1965–1966 ve 1982–1983 seneleri arasında geçici üyelik görevini ifa eden Ürdün'ün BMGK üyelik sürecinde, Krallığın ricası üzerine Çin tarafından destekleneceğini duyurmuştur.⁴⁴ Çin'den yapılan açıklamadan bir hafta sonra, 2 Aralık'ta, Dışişleri Bakanı Nasır Cude, Çinli mevkidaşı Wang Yi ile Pekin'de bir araya gelerek Ürdün'ün BMGK geçici üyeliği için beklenen desteği resmi düzeyde tekrar Çinli mevkidaşına iletmıştır. İkili görüşmenin ardından Yi, Ürdün'ü tamamen destekleyeceklerini ilan etmiştir.⁴⁵ Bu gelişmeden çok kısa bir süre sonra Ürdün, sadece Çin'in değil diğer küresel aktörlerin de desteğiyle, 193 üyeli BM Genel Kurulu'nda 178 devletin oyunu alarak BMGK'ya geçici üye seçilmiştir.⁴⁶

Üç yıllık süreçte, iki ülke arasında siyasi ve iktisadi alanlarda atılan mühim adımların yanı sıra askeri alanda da önemli adımların atıldığı ve Çin'in, Ürdün'e muhtelif şekillerde askeri destek sağladığı görülmektedir. Ülkede reform talepleri ile sokakları işgal eden halkın protesto gösterileri birinci yılını doldururken, 26 Eylül 2011 tarihinde, Çin Polis Güçleri Komutanı Wang Jiaping ve beraberindeki heyet, Ürdün Genelkurmay Başkanı Meşal El Zaben ve Jandarma Dairesi Genel Direktörü Tefvik Tavalbe ile bir görüşme

42 "Jordan, China Partners on International Issues—King", (18.09.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/jordan-china-partners-on-international-issues---king>, (19.12.2014).

43 Elizabeth Whitman, a.g.e.

44 "China Supports Jordan UN bid", (25.11.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/china-supports-jordan-un-bid>, (25.10.2014).

45 "Jordan, China Seeking 'strategic partnership'", (03.12.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/jordan-china-seeking-strategic-partnership>, (19.12.2014).

46 Michelle Nichols ve Louis Charbonneau, "Jordan Elected to Take Saudi Seat on U.N. Security Council", (06.11.2013), Reuters, <http://www.reuters.com/article/2013/12/06/us-un-council-jordan-idUSBRE9B500720131206>, (14.04.2015).

gerçekleştirmiştir. Amman'da Kral Abdullah ile de bir toplantı gerçekleştirilen heyet, Ürdün polisinin eğitilmesi konusunu teklif etmiştir.⁴⁷

Çin tarafından Ürdün'e aynı alanda, lojistik desteğe ilaveten, birçok kez gerek maddi gerekse teçhizat desteği de sağlanmıştır. Bunlardan birinde, 30 Aralık 2013 tarihinde, Genelkurmay Başkanı Meşal El Zaben, Çin Büyükelçisi Gao Yusheng ile Çin Askeri Ateşe Yardımcısı Lu Jun'u kabul etmiş ve taraflar, Ürdün ile Çin askeri teşkilatları arasında işbirliği ve koordinasyonun genişletilmesi konularını ele almışlardır. Buna ilaveten görüşmede, Ürdün Silahlı Kuvvetlerine, değeri 4.9 milyon doları bulan askeri ekipman hibe edilmesini öngören bir anlaşma imzalanmıştır.⁴⁸ Bu hibenin önemi, her ne kadar küçük gibi görünse de Ürdün'ün ekonomik büyüklüğü ile birlikte değerlendirildiğinde daha net anlaşılmaktadır.

Batılı küresel güçler kadar belirgin olmasa da bölgesel güvenlik meseleleriyle ilgilenen Çin, Ürdün'ün Suriye krizinin barışçıl yollarla son bulması çağrısına/talebine destek vermiştir. Yanı sıra Çin, Suriye Krizi'nin sebep olduğu ağır yükün hafifletilmesi amacıyla Ürdün'e bazı maddi yardımlarda da bulunmuştur. Bu bağlamda Dışişleri Bakanı Nasır Cude'nin, Mayıs 2013'te Çin'in Ortadoğu elçisi Wu Sike ile maddi destek talep ettiği görüşmesi önemli sonuçlar doğurmuştur. Görüşme sonrası düzenlenen basın toplantısında Ürdün'ün Suriyeli mülteciler konusunda tek başına kaldığına işaret eden Sike, ülkeye mali destek sözü vermiştir. Buna ilaveten Sike, Suriye'ye karşı silahlı bir müdahalenin bölge şartlarını çok daha zor hale getireceğini vurgulayarak silahlı müdahalenin en kötü senaryo olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁹ Cude'nin Suriye Krizi ile ilgili maddi destek talep etmesinden kısa bir süre sonra, 7 Ağustos 2013 tarihinde, Çinli yetkililer tarafından Suriye Krizi'nde üstlendiği insani rolün ağır yükünün hafifletilmesi için Ürdün'e 2.5 milyon dolar yardımda bulunma kararı alındığını açıklanmıştır. Çin Büyükelçiliğinden yapılan açıklamada, bu hibenin bir önceki Ağustos ayında Çin'in Ürdün'e taahhütte bulunduğu 15 milyon dolar acil yardım paketinin üçüncü kısmını oluşturduğuna dikkat çekilmiştir.⁵⁰

47 "Jordan, China Discuss Police Cooperation", (27.09.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/jordan-china-discuss-police-cooperation>, (19.12.2014).

48 "China to Provide Kingdom with Military Equipment Worth \$4.9m", (30.12.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/china-to-provide-kingdom-with-military-equipment-worth-49m>, (19.12.2014).

49 Mohammad Ghazal, "China Pledges Support to Jordan over Refugee Crisis", (29.05.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/china-pledges-support-to-jordan-over-refugee-crisis>, (16.10.2014).

50 "China to Present \$2.5 Million in Financial Assistance to Jordan", (07.08.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/china-to-present-25-million-in-financial-assistance-to-jordan>, (19.12.2014).

Yukarıda bahis edilen gelişmelerden hareketle, Çin için Ürdün'ün en büyük ortaklarından biri yakıştırmasını yapmak yanlış olmayacaktır. Üstelik Çin, sadece Ürdün değil Arap Dünyası için de önemli bir yere sahiptir. Bugün itibariyle Arap Devletler, Çin'in yedinci büyük ticaret ortağı konumundadır. 2011 yılının ilk altı ayında iki taraf arasındaki ticaret hacmi 90 milyar dolardan fazladır. İki taraf arasındaki ithalat-ihracatın yanı sıra, Çin'in bölgeye doğrudan yatırımı sadece 2011 yılı itibariyle 15 milyar dolar civarındadır. Ve Çinli şirketler tarafından bugüne kadar nihayete erdirilen proje miktarı 100 milyar doları geçmiş durumdadır.⁵¹

İktisadi açıdan Çin için büyük önemi haiz Arap coğrafyası kaotik bir süreçten geçmektedir. Kaotik haldeki bölgede istikrara sahip nadir ülkelerden biri olan Ürdün, Çin için aynı zamanda Ortadoğu ve Kuzey Afrika pazarına giriş kapısı özelliğini taşımaktadır. Bu sebepten Ürdün'ün istikrarı ve güvenliği Çin için öncelikli konulardandır. Büyük bir pazara ulaşmada kilit role sahip Ürdün, enerjide % 97 dışa bağımlı ve enerji ithalatına yılda 4.75 milyar Ürdün Dinarı harcayan bir ülke olarak Çin'e ihtiyaç duymaktadır.⁵² Bir taraftan Çin ile iyi ilişkiler geliştiren Ürdün, diğer taraftan küresel siyasette en yakın müttefiki ABD ile sorun yaşamamak için Çin ile siyasetini belli bir dengede götürmek mecburiyetinde kalmaktadır. Zira Çin ile fazla yakınlaşmak, ABD ile uzaklaşma ve ABD yardımlarından mahrum kalma riskini doğurabilir. Bu riski göze alamayacak kadar ABD'den gelen yardımlara muhtaç olan Ürdün, ABD ile mevcut dostluğunu zedelemeyen Çin ile ilişkilerini maksimum fayda elde edecek şekilde, hassas bir denge ile sürdürmektedir. Ürdün'ün, zaten öteden beri denge ile sürdürdüğü bu ilişkiler, Arap Baharı sürecinde rejim idamesine büyük katkılar olarak öne çıkmış ve denge siyasetinin de ötesinde anlamlar ihtiva etmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İktisadi açıdan zayıf, siyasi açıdan kırılabilir bir yapıya sahip devletlerin küresel güçlerle işbirliği arayışında olduğu günümüz dünya siyasetinde Ürdün, ilk olarak Batılı küresel güçlerle işbirliği geliştirme gayreti içersindedir. Ancak Ürdün'ün, temellerini tarihsel ilişkilere dayandırarak inşa ettiği bu

51 Yue Xiaoyong, Çin Ürdün Büyükelçisi, "An Annual Policy Presentation At The Jordan Royal National Defense College By Ambassador Yue Xiaoyong", (13.04.2012), Amman, <http://jo.chineseembassy.org/eng/dtxw/t914044.htm>, (29.06.2015).

52 "Jordan and China: An Equal Partnership?", (03.04.2014), Venture: The Business Intelligence Monthly, http://www.venture-mag.com/index.php?option=com_k2&view=item&id=658:jordan-and-china-an-equal-partnership?&Itemid=34, (27.06.2015).

siyaset, rejimi demokrasinin müdafisi konumundaki Batılı küresel güçlerin desteklerini temin etmekte kısıtlamamış ve Ürdünlü siyasetçiler, Doğulu küresel güçler şeklinde tanımlanabilecek Rusya ve Çin ile de hatırı sayılır bir işbirliği geliştirme arayışında olmuşlardır.

Bu amaçla Ürdün rejimi, bölgesel güvenlik meselelerinden Suriye Krizi'nin çözümüne yönelik barışçıl yöntemlerin kullanılması tezini savunmakla Rusya ve Çin ile ortak bir paydada buluşmuştur. Yine aynı konu kapsamında, her iki tarafın da İsrail-Filistin barış sürecinin devam ettirilmesi hususunda benzer yerde konumlandıkları dikkat çekmektedir. Her iki tarafın da yine aynı amaçla uluslararası terörizmle mücadeleye destek vermesi, Ürdün rejiminin desteklenmesini gerekli kılan mühim hususlardan bir başkasıdır. Güvenlik ile alakalı konularda, Ürdün'ü birçok devletten farklı kılan ve Rusya ile Çin'in desteklerini almasını sağlayan en önemli nokta, Ürdün'ün Batılı küresel güçlerle ilişkilerinde onların talepleri karşısında kayıtsız-şartsız teslimiyet yerine bir orta yolu gündeme taşımış olmasıdır. Ürdün rejimi tarafından gündeme taşınan bu orta yol talebi, rejimi çoğu zaman Rusya ve Çin'e yaklaştırma ve bu sebepten dolayı Rusya ile Çin'in Ürdün'ü desteklemelerini sağlamaktadır.

Bölgesel güvenlik konularına ilaveten her iki küresel gücün, Ürdün'e nükleer alanda destek verdikleri görülmektedir. Enerji alanında dünyanın en fakir ülkelerinden biri olan Ürdün'e sağlanan destekler, açıkça rejimi güçlendirmektedir. Üstelik enerji üretimi alanındaki bu destekler, Ürdün rejiminin başta ABD olmak üzere Batılı küresel güçlere bağımlılığını azaltacak niteliktedir. Ancak, iktisaden görece bağımsızlık sağlayacak bu anlaşmalar, esasen Ürdün'ün süreç içerisinde Çin ve Rusya'ya daha fazla yakınlaşmasına ya da başka bir ifade ile bu iki ülkeye daha bağımlı hale gelmesine de zemin hazırlayabilir.

Enerjinin yanı sıra, taraflar arasında ikili işbirliğinin arttırılmasına yönelik imzalanan anlaşmalar, Ürdün'ün Rusya ve Çin nezdinde önemini gözler önüne sermektedir. Özellikle en büyük küresel iktisadi güçlerden biri olan Çin'in Ortadoğu pazarına açılmasında Ürdün'ün önemi kayda değerdir. Bu sebepten Ürdün, Rusya ve Çin açısından sadece Ürdün değildir. Bölgede sayıları hızlı bir şekilde azalan istikrarsız ülkeler arasında istikrarını korumayı başarabilen Ürdün, bu iki ülke için Ortadoğu piyasasına önemli bir giriş kapısıdır. Bu sebepten, iki mühim küresel aktör, Ürdün rejiminin ihtiyaç duyduğu hemen her alanla yakından ilgilenmiştir.

Taraflar arasında geliştirilen ilişkilere bakıldığında, bölgesel güvenlik, iktisat ve nükleer başlıklarının yanı sıra sağlıktan kültüre, spordan eğitime birçok alanın işbirliğini arttırmada birer araç olarak kullanılması, Ürdün'deki müesses rejimin varlığını devam ettirmesinin önemini net bir şekilde gözler önüne sermektedir. Demokrasiye karşı tutumları uluslararası toplumca da dillendirilen Rusya ve Çin, Ürdün'de liberal talepler kapsamında yaşanan sancılı süreçle ilgilenmemiş; bu süreçte yalnızca Ürdün rejiminin idamesini arzulamışlardır. Bütün bu destekleri taçlandırmak amacıyla Ürdün'e BM-GK'da geçici üyelik payesi verilmesi, "Doğulu" küresel güçlerin Ürdün'de sokaklara dökülen halk kitlelerinin talepleri ile ilgilenmediklerini de ortaya koymuştur.

Sonuç olarak, karşılıklı geliştirilen ilişkiler, bir taraftan zayıf iktisadi yapıya sahip Ürdün'ün, kadim müttefikleri ABD ve AB ülkeleri ile mevcut ilişkilerini zedelemekten Rusya ve Çin ile yüksek düzeyli işbirliği tesis etmesine ve dolayısıyla maddi kazanımlar elde etmesine diğer taraftan Rusya ve Çin'in Ürdün üzerinden bölgede nüfuzlarını arttırmasına imkân sağlamıştır. Maddi kazanımlar edinmek amacıyla Ürdün rejiminin tarihsel olarak kullandığı denge politikası, Arap Baharı sürecinde, yeni bir siyaset anlayışı ile bir adım daha öteye taşınmış ve rejim, bu iki ülke ile işbirliğini varlığını idame ettirmede bir gereklilik olarak görmüştür. Önümüzdeki süreçte, rejimin idamesine katkı sağlayan ve Rusya ile Çin'in çıkarları ile örtüşen bu siyasetin, kısa nitelendirilmeyecek bir müddet daha sürmesi muhtemel görünmektedir.

KAYNAKÇA

- "المك يثمن الدور الروسي تجاه القضية الفلسطينية والتحديات التي تواجهها المنطقة", (08.04.2011), Ed-Düstur, s. 3.
- "Amman, Moscow to 'coordinate positions' at UNSC", (10.12.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/ammman-moscow-to-coordinate-positions-at-unsc>, (26.10.2014).
- "China Considering Increasing Financial Assistance to Jordan", (03.02.2011), Jordan Times, s. 10.
- "China Signs Pact to Build Sports Complex in Jordan", (05.03.1987), Los Angeles Times, http://articles.latimes.com/1987-03-05/news/mn-7916_1_sports-complex, (26.06.2015).
- "China Supports Jordan UN bid", (25.11.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/china-supports-jordan-un-bid>, (25.10.2014).
- "China to Present \$2.5 Million in Financial Assistance to Jordan", (07.08.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/china-to-present-25-million-in-financial-assistance-to-jordan>, (19.12.2014).

- "China to Provide Kingdom with Military Equipment Worth \$4.9m", (30.12.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/china-to-provide-kingdom-with-military-equipment-worth-49m>, (19.12.2014).
- Çin Halk Cumhuriyeti Amman Büyükelçiliği İnternet Sitesi, "King Abdullah Meets with Chinese Politician", (24.05.2012), <http://jo.china-embassy.org/eng/dtxw/t934875.htm>, (29.06.2015).
- Çin Halk Cumhuriyeti Amman Büyükelçiliği İnternet Sitesi, "Lower House Speaker Meets Chinese Ambassador", (09.01.2012), <http://jo.china-embassy.org/eng/dtxw/t893951.htm>, (29.06.2015).
- Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "China and Jordan", http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/zjzg_663340/xybfs_663590/gjlb_663594/2833_663656/, (29.06.2015).
- Desheng, Cao (13.12.2005), "China to Boost Relations with Jordan", China Daily, http://www.chinadaily.com.cn/english/doc/2005-12/13/content_502949.htm, (24.06.2015).
- Ghazal, Mohammad (29.05.2013), "China Pledges Support to Jordan over Refugee Crisis", Jordan Times, <http://jordantimes.com/china-pledges-support-to-jordan-over-refugee-crisis>, (16.10.2014).
- "Jordan and China: An Equal Partnership?", (03.04.2014), Venture: The Business Intelligence Monthly, http://www.venture-mag.com/index.php?option=com_k2&view=item&id=658:jordan-and-china-an-equal-partnership?&Itemid=34, (27.06.2015).
- "Jordan Turns to China for Energy Development", (17.08.2014), Global Risk Insight, <http://globalriskinsights.com/2014/08/jordan-turns-china-energy-development-amid-regional-security-crisis/>, (26.06.2015).
- "Jordan, China Discuss Police Cooperation", (27.09.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/jordan-china-discuss-police-cooperation>, (19.12.2014).
- "Jordan, China Partners on International Issues—King", (18.09.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/jordan-china-partners-on-international-issues---king>, (19.12.2014).
- "Jordan, China Seeking 'strategic partnership'", (03.12.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/jordan-china-seeking-strategic-partnership>, (19.12.2014).
- "Jordan, Russia Call for Peaceful End to Violence in Syria", (22.03.2012), Jordan Times, <http://jordantimes.com/jordan-russia-call-for-peaceful-end-to-violence-in-syria>, (18.12.2014).
- "Jordan, Russia Hold Consultations on Syria, Mideast", (10.05.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/jordan-russia-hold-consultations-on-syria-mideast>, (18.12.2014).
- "Judeh, Lavrov Discuss Ties, Region in Moscow", (19.08.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/judeh-lavrov-discuss-ties-region-in-moscow>, (18.12.2014).
- Kahan, Michael (1974), "High Noon in Jerusalem: A Middle East Perspective", Polity, 6 (4), 552–567.
- Kreutz, Andrej (2007), Russia in the Middle East: Friend or Foe, USA: Greenwood Publishing Group.
- "King Calls for Seizing Opportunity to End Mideast Peace Stalemate", (19.02.2013), Jordan Times, <http://jordantimes.com/king-calls-for-seizing-opportunity-to-end-mideast-peace-stalemate>, (29.09.2014).

- “King to Meet Medvedev, Putin Today”, (07.04.2011), Jordan Times, s. 1–6.
- “King Urges China to Support Kingdom’s Mega-projects,” (23.05.2012), Jordan Times, <http://jordantimes.com/king-urges-china-to-support-kingdoms-mega-projects>, (19.12.2014).
- “King, Medvedev to Hold Talks Today”, (19.01.2011), Jordan Times, s. 1–6.
- Luck, Taylor (06.11.2012), “King, Lavrov Hold Talks on Syria”, Jordan Times, <http://jordantimes.com/king-lavrov-hold-talks-on-syria>, (18.12.2014).
- Luck, Taylor (22.11.2011), “China, Jordan to Build World’s Second-largest Oil Shale Plant”, Jordan Times, <http://jordantimes.com/china-jordan-to-build-worlds-second-largest-oil-shale-plant>, (19.12.2014).
- Metz, Helen Chapin (Ed.) (1989), Jordan: A Country Study, Federal Research Division, Washington: Library of Congress, <http://www.country-data.com/cgi-bin/query/r-7369.html>, (02.09.2015).
- Nichols Michelle ve Charbonneau Louis (06.11.2013), “Jordan Elected to Take Saudi Seat on U.N. Security Council”, Reuters, <http://www.reuters.com/article/2013/12/06/us-un-council-jordan-idUSBRE9B500720131206>, (14.04.2015).
- Obeidat, Omar (22.11.2011), “China Grants Jordan \$10.7m in Financial, Technical Aid”, Jordan Times, <http://jordantimes.com/china-grants-jordan-107m-in-financial-technical-aid>, (17.09.2014).
- President of Russia, “Events: Visit to Jordan”, (19.01.2012), <http://en.kremlin.ru/events/president/news/10098>, (31.05.2015).
- Rakhmat, Muhammad Zulfikar (09.07.2014), “Sino-Jordanian Ties: Growing in the Midst of Turmoil”, The Diplomat, <http://thediplomat.com/2014/07/sino-jordanian-ties-growing-in-the-midst-of-turmoil/>, (24.06.2015).
- Russian-Jordanian Business Council, “Russian-Jordanian Relations”, <http://russian-jordanian-bc.org/en/russian-jordanian-relations/>, (29.06.2015).
- Russian-Jordanian Business Council, “Week of Jordan in Russia”, <http://russian-jordanian-bc.org/en/events05-09-2011-1/>, (31.05.2015).
- “Rusia, Jordan to Discuss Nuclear Power Plant”, (24.02.2013), New Europe, <http://www.neurope.eu/article/russia-jordan-discuss-nuclear-power-plant/>, (29.06.2015).
- “Russia Firms to Build Jordan’s First Nuclear Plant”, (28.09.2013), Al Arabia News, <http://english.alarabiya.net/en/business/energy/2013/10/28/Russia-firms-to-build-Jordan-s-first-nuclear-plant.html>, (23.06.2015).
- Rusya Arap İş Konseyi İnternet Sitesi, “Expo-Russia Jordan 2013 Held in Amman”, (11.03.2013), <http://www.russarabc.ru/en/about/detail.php?ID=28925>, (23.06.2015).
- Rusya Devlet Başkanlığı İnternet Sitesi, (26.07.2012), “Visit to Jordan, Vladimir Putin had talks with King Abdullah II of Jordan”, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/15759>, (23.06.2015).
- Rusya Devlet Başkanlığı İnternet Sitesi, “Meeting with King Abdullah II of Jordan”, (19.02.2013), <http://en.kremlin.ru/events/president/news/17538>, (23.06.2015).
- Whitman, Elizabeth (04.12.2013), “Jordan Yearns for Chinese Investment”, Al Jazeera, <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2013/11/jordan-yearns-chinese-investment-2013112611506665831.html>, (25.06.2015).

Xiaoyong, Yue (13.03.2012), Çin Ürdün Büyükelçisi, "An Annual Policy Presentation At The Jordan Royal National Defense College By Ambassador Yue Xiaoyong", Amman, <http://jo.chineseembassy.org/eng/dtxw/t914044.htm>, (26.06.2015).